

Віталій Тельвак

ORCID: 0000-0002-2445-968X

(Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franki w Drohobyczu, Ukraina)

Василь Педич

ORCID: 0000-0002-8942-8374

(Narodowy Uniwersytet ropy i gazu w Iwano-Frankiwsku, Ukraina)

Вікторія Тельвак

ORCID: 0000-0003-4671-743X

(Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franki w Drohobyczu, Ukraina)

Львівська історична школа Михайла Грушевського: становлення, структура, представники

Szkoła historyczna Michaiły Hruszewskiego we Lwowie: powstanie, struktura, przedstawiciele

W artykule omówiono powstanie, funkcjonowanie i strukturę szkoły historycznej M. Hruszewskiego we Lwowie. Cechą szczególną szkoły jest dwustopniowa struktura funkcjonowania: seminarium historyczne Uniwersytetu Lwowskiego oraz Sekcja Historyczno-Filozoficzna Towarzystwa Naukowego im. T. Szewczenki. W szkole pracowało 20 młodych historyków, w tym jedna kobieta. Łączono w niej dydaktykę i badania naukowe. Miała ona fundamentalne znaczenie dla rozwoju ukraińskiej historiografii zarówno pod względem efektywności, jak i dalekoсяżnych skutków w czasie, a jej pojawienie się zapoczątkowało wejście ukraińskiej nauki na nowy poziom profesjonalizacji.

Słowa kluczowe: M. Hruszewski, lwowska szkoła historyczna, Uniwersytet Lwowski, Towarzystwo Naukowe im. T. Szewczenki

Вступ

В середовищі українських істориків науки домінує переконання, що найбільш вагомим гуманітарним схолярним феноменом, як з огляду на результативність, так і на темпоральну далекосяглість впливів, є львівська історична школа М. Грушевського, яка своєю появою піднесла українську

науку на новий професійний рівень. Створений видатним українським істориком галицький осередок слушно атестується першим у національній культурі творчим колективом, представники якого реалізовували запропоновану його керівником дослідницьку програму українознавчого характеру. Однак, незважаючи на постійний фаховий інтерес до цього явища, його вивчення великою мірою надалі перебуває під тематичним і концептуальним впливом міжвоєнної та діаспорної історіографії з їх об'єктивно зумовленою фрагментарністю та диспропорцією при зверненні до проблематики схоларної грушевськіани. Дослідники 1990-2000-х рр. здебільшого лише збагачували новими джерелами облюбовані попередниками сюжети, не переосмислюючи сам феномен школи.

Першу спробу комплексного дослідження львівської школи Грушевського із залученням широкого комплексу нових джерел і застосуванням сучасних методологічних пропозицій ми здійснили у нашій монографії 2016 р.¹ Своєчасність такого кроку показало жваве обговорення книги, на яку з'явилося понад десятка рецензій. Загалом погоджуючись із нашим баченням природи львівського українознавчого осередку Грушевського, наші колеги вказали також на певні упущення та тези, що вимагають більш докладної аргументації. Реагуючи на висловлені побажання, ми протягом останніх років продовжували вивчення науково-організаційної діяльності автора «Історії України-Руси» у львівський період його життя. Нижче ми зосередимося на висвітленні найбільш вагомих сюжетів обраної проблеми.

Методологічні уваги

Загальним теоретико-методологічним підґрунтям нашої праці став запропонований і розроблений Тетяною Поповою соціокогнітивний підхід при зверненні до історіографічної проблематики, який передбачає вивчення сукупного впливу на розвиток науки внутрішніх (інтерналістських, когнітивних) та зовнішніх (екстерналістських, соціальних) чинників². Наше дослідження також орієнтоване на комплекс ідей культурно-інтелектуальної історії, яка вже довела свою інструментальну придатність для вивчення широкого спектру грушевськознавчої проблематики³. На відміну

¹ V. Telvak, V. Pedych, *Lvivs'ka istorychna shkola Mykhaila Hrushevs'koho*, Lviv 2016.

² T. N. Popova, *Istoriyohrafiya v lytsakh, problemakh, dystsyplynakh: Iz istoryy Novorossyiskoho unyversyteta*, Odessa 2007, s. 72–75, s. 86–88.

³ V. Telvak, *Metodolohichni problemy suchasnoho hrushevs'koznavstva*. [In:] Polasik-Wrzosek, Karolina; Wrzosek, Wojciech; Zaszkilniak, Leonid (eds.): *Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii*, Poznań 2010, s. 53–62.

від традиційної історії історіографії, цей напрямок, серед іншого, орієнтує дослідника на вивчення інтелектуальної діяльності та тенденцій у розвитку гуманітарної, соціальної і природничо-наукової сфер знання в їхньому конкретно-історичному контексті. Це налаштовує історика науки постійно зважати на широке історико-культурне тло становлення та функціонування досліджуваних явищ.

Ключовим у роботі є поняття «історична школа». При всій дискусійності обговорення його змісту та варіативності стосовно тих чи інших необхідних формальних і неформальних ознак, сучасні дослідники виокремлюють низку стійких критеріїв, за наявності яких можна говорити про існування школи (ідеться, головним чином, про наукові колективи другої половини XIX – початку XX ст.). Тут для нас близьким є бачення Єжи Матерніцького, який вказував на необхідність таких умов існування школи: 1) комунікативний зв'язок між учителем та учнями, що полягає у педагогічному та неформальному спілкуванні; 2) спільність теоретико-методологічних (частіше – методичних) позицій істориків, куди відносять також категоріальний апарат, за допомогою якого ведеться вивчення історії, принципи та методи роботи з джерелами, розуміння завдань розвитку історичної науки тощо; 3) близькість конкретно-історичних досліджень, взаємопов'язаність тематики праць; 4) наявність у молодих учених схолярної ідентичності⁴. Водночас, слушно наголошується, що наукова школа – явище унікальне, тому для її виокремлення серед інших професійних об'єднань можуть бути використані також специфічні, лише їй притаманні критерії, які будуть доповнювати вищевказану матрицю.

Ідея школи

У розвитку української історичної науки друга половина XIX ст. пов'язана з домінуванням народницького напряму. Один з його чільних представників – Володимир Антонович, – першим серед українських гуманітаріїв цілеспрямовано займався формуванням осередку учнів. Саме він заклав схолярну традицію, до якої дослідники справедливо відносять початки львівської історичної школи Грушевського. Втім, на відміну від Антоновича, Грушевський заклав у її фундамент власну історіософську модель⁵.

⁴ J. Maternicki, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w.* [In:] Maternicki, Jerzy; Zaskilniak, Leonid (eds.): *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. III. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2005, s. 23–45.

⁵ V. Telvak, *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevs'koho (kinets' XIX – pochatok XX stolittia)*, Niu-York – Drohobych 2002.

Ще одна важлива відмінність полягає у тому, що у науковій школі Антоновича сформувалися представники різних національних історіографій – не лише української, але й білоруської та російської. Тому погоджуємося з Любомиром Винаром, який вважав львівську історичну школу наступним етапом еволюції організаційних та концептуальних основ київської школи документалістів⁶.

Реконструкція генези постановня львівської історичної школи дозволяє аргументовано твердити, що її творення було у планах всіх осіб, які реалізовували план відкриття у столиці Габсбурзької Галичини університетської кафедри української історії та дбали, щоб вона дісталася саме Грушевському. У своїх «Споминах» один з найактивніших промоторів «нової ери» – галицький політик і історик Олександр Барвінський, – писав, що під час чергових відвідин Києва, де за участі Олександра Кониського та Антоновича вирішувалося питання функціонування кафедри української історії у Львівському університеті, останній дав таку настанову своєму вихованцю Грушевському: «[...] Стати провідником і радником молодого покоління на університеті, відвести его від пустомелиства суспільного і політичного, а направити его до поважної й основної наукової праці і тим способом приготувити его до будучої служби в користь українського народу»⁷.

Подібне розуміння завдань, які стояли перед новопризначеним професором було властиве також іншому ініціатору «нової ери» – наддніпрянцю Кониському. За спогадами того ж таки Барвінського, під час урочистостей з нагоди від'їзду Грушевського до Львова, він від імені київської громади побажав, щоб молодий учений своєю діяльністю «плекав сі почування національної і культурної єдності українського народу, щоби молоде покоління, а саме академічну молодіж, а також і старших робітників згуртував для наукової праці і відвів її від пустих неосяжних мрій та заправив до реальної наукової роботи»⁸. Перекоаний у винятковій вазі призначення учня Антоновича професором кафедри української історії, в листі до Митрофана Дикарева Кониський писав: «На мою думку факт оснований кафедри і настанова Грушевського професором єсть вінець нашої 30 літнеї праці і перший ступінь, з якого почнеться нова історія нашої культури і науки»⁹.

⁶ L. Vynar, *Istorychna shkola Mychaïla Hrushevs`kogo ta її znachennya*. [In:] *Mychaïlo Hrushevs`kyi istoryk i budivnychyï nacyi: Statti i materialy*. Kyiv 1995, p. 63–64.

⁷ Department of Manuscripts and Textual Studies, Shevchenko Institute of Literature (= DMTS SIL), fond 135: O. H. Barvins`kyi, spr., 24, ark. 370.

⁸ O. Barvins`kyi, *Zasnovannye katedry istoriyi Ukrainy v L`vivs`komu universyteti*. [In:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 1925, t. CXXI–CXXIII, s. 16.

⁹ M. Voznyak, *Ol. Konys`kyi i pershi tomy «Zapysok» (Z dodatkom його lystiv do Mytr. Dykareva)*. [In:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 1929, t. CL, s. 376.

Та що найважливіше, створення історичної школи у Львові було також у планах самого Грушевського, адже реалізувати амбітні наукові проекти, які він виношував напередодні від'їзду до Львова, неможливо було самотужки. В своїй «Автобіографії» він згадував, що пропозиція його вчителя Антоновича посісти кафедру історії України у Львівському університеті була сприйнята ним «з ентузіазмом з огляду на те значення, яке надавалося тоді в українських кругах галицькому рухові: в Галичині надіялися сотворити всеукраїнське культурне огнище, літературне й наукове [...]»¹⁰.

Про наявність схолярних амбіцій у тогочасного київського магістранта також дозволяє говорити його листування з деканом філософського факультету Львівського університету Антонієм Каліною. Навесні 1894 р., перебуваючи ще у Києві, Грушевський обговорював з ним своє навчальне навантаження. При цьому новопризначений професор спеціально наголошував на потребі запровадження наукового семінару, що мав стати головним осередком формування нових кадрів істориків¹¹. Грушевський із прикрістю дізнався, що оскільки очолювана ним кафедра є додатковою, а не основною кафедрою всесвітньої історії (повна її назва – «друга звичайна кафедра всесвітньої історії з особливим оглядом історії Східної Європи з українською викладовою мовою»), то повноцінного семінару йому не належить. Про ці обставини київському магістранту повідомив декан Каліна. Він вказав два варіанти вирішення даної проблеми. Перший варіант полягав у проведенні семінару приватно у позаробочий час. Але, у зв'язку з тим, що для новоіменованого професора важливо було формалізувати практичні заняття, Каліна порадив другий варіант – зі своїх обов'язкових п'яти лекційних годин дві відвести на семінарські заняття, названі згідно тогочасної традиції «Історичними вправами»¹². Так Грушевський і вчинив.

Про наявність схолярних планів у Грушевського свідчить також його спеціальне звернення в інавгураційній лекції до молодшої частини присутніх, «що мають охоту студіювати зо мною історію *viribus unitis*»¹³. Назвавши своїх майбутніх студентів «співробітниками-слухачами», вчений запросив їх до солідарної праці у стінах університету, закликавши «завжди

¹⁰ М. Hrushevs'kii, *Avtobiografiya*, 1906. [In:] Demydenko A. P. (ed.): *Velykyi Ukrayinec` : Materialy z zhyt'tya ta diyal'nosti M. S. Hrushevs'kogo*. Kyiv 1992, s. 200.

¹¹ Lviv Region State Archive (= LRSA), Fond 26: Lvivs'kyi korolivs'kyi universytet imeni Franca I, op. 7, spr. 365, ark. 6 зв.

¹² Central State Historical Archives of Ukraine Kyiv (= TsDIAK), Fond 1235: Hrushevs'ki – istoryky ta filology, op. 1, spr. 510, ark. 3–6.

¹³ М. Hrushevs'kii, *Vstupnyi vyklad z davnoi istorii Rusy, vyholoshenyi u L'vivs'kim universyteti 30 veresnia 1894 r.* [In:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 1894, t. IV, s. 149.

шукати і ніколи не задовольнятись»¹⁴. При цьому свої схоларні плани молодий професор безпосередньо пов'язував саме зі львівською альма-матер, маючи тверде переконання, що «університет є не лише школою, але, фактично, і науковою інституцією, що дає можливість кільком соткам людей, а в найгіршій разі кільком десяткам, свобідно віддаватися вищим духовним інтересам, науковим студіям, не дбаючи про хліб насущний, а навіть вкладає на них моральний обов'язок плекати науку»¹⁵.

Варто відзначити, що у Львівському університеті на той час уже складалася традиція творення та функціонування історичних шкіл. Як приклад, можна згадати наукову школу польського історика – першого очільника Історичного товариства у Львові, – Ксаверія Ліске. Зрештою, це була звична практика університетської професури, коли, посівши кафедру, вчений прагнув консолідувати довкола себе учнів та послідовників для здійснення власного наукового проєкту.

Структура школи

Ставши професором Львівського університету, Грушевський слушно розраховував на те, що дана посада дасть йому можливість добирати собі учнів із студентів, охочих до наукової діяльності. Грушевський читав два великих лекційних курси з історії України та Східної Європи, які синхронно викладав протягом кількох років за історичними періодами від раннього середньовіччя і до кінця XVIII ст. Окрім цих лекційних курсів, український вчений відповідно до хронології вів ряд спецкурсів: «Історіографія руська», «Великий рух народів», «Боротьба за Галичину та Волинь в XIV в.», «Великий Новгород, історія, устрій і побут його до кінця XV в.», «Історія Крима XVII–XVIII», «Палеографія українсько-русська» та ін.

Виразні національні переконання Грушевського, його слава культурного посланця Наддніпрянської України та репутація визначного історика спонукали українських студентів відвідувати лекції новопризначеного професора. За пізнішими спогадами його студентів, на його виклади «записалися всі, хто зачисляв себе до українства»¹⁶. Це були люди різних вікових генерацій, а деякі відвідувачі лекцій Грушевського вже мали вищу освіту, а подекуди й докторський ступінь. Чимало також серед студентів

¹⁴ Там же.

¹⁵ М. Hrushevs'kiĭ, Lysty z nad Poltvy. Lyst tretii. [In:] *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 1899, t. 8, s. 166.

¹⁶ М. Korduba, Pryĭzd prof. Hrushevs'koho do L'vova (osobysti spomyny). [In:] *Visnyk SVU*, 1916, vyp. 127, s. 795.

українського історика було українців з Російської імперії, де українська культура була під тотальною забороною. Тож згадуючи свою педагогічну діяльність у перші роки, Грушевський цілком резонно пишався своїми здобутками: «[...] Що ся катедра мала спеціальне значіння в найновішій розвої нашої науки, то се вже, позволю собі заявити рішучо, не є вплив самої катедри, а моєї малої особи»¹⁷.

Частина студентської аудиторії Грушевського, яка виявила глибший інтерес до історії та хотіла тісніше співпрацювати з українським ученим, записувалася на науковий семінар професора – «Історичні вправи». Про його важливість для фахового становлення студентів Грушевський писав у своїй «Автобіографії», згадуючи, що «до семінарійних занять прив'язував я все особливу вагу, стараючись впровадити здібніших слухачів в самостійні наукові заняття»¹⁸. Як свідчать університетські каталоги, «Історичні вправи» були доволі популярними серед студентів, при чому не тільки українців, але й поляків, євреїв і росіян. Цьому сприяв обраний ученим стиль їхнього проведення: якщо лекціям вченого, за визнанням більшості слухачів, бракувало емоційності викладу та діалогу зі слухачами, то на семінарах учений був жвавим, дотепним та товариським співрозмовником. Як згадував один із його учнів Іван Крип'якевич, на семінарах Грушевський «говорив нам пане „товаришу“, трактував нас як повновартних істориків, але коли хто з молодих „заганявся“ занадто, в очах його видно було блискітки тонкої іронії»¹⁹.

Популярність і успішність наукового семінару Грушевського забезпечувалася вже самою його організацією, що полягала в індивідуалізації налагодження творчої співпраці, врахуванні власних зацікавлень молодих людей, залюбованих в історію. Важливою була також психологічна складова організації Грушевським наукового семінару, орієнтована на рівноправні взаємини між професором і студентами. За спогадами Миколи Чубатого на семінарі вчитель «частіше не сидів за катедрою, але сідав поміж студентами на лавці, тому семінар мав радше характер гутірки, де обговорювався не тільки сам предмет семінарійної праці, але також так конечно потрібні проблеми методи історичного досліду та джерелознавства»²⁰.

¹⁷ M. Hrushevs'kii, Yak mene sprovadzhenno do L'vova (Lyst do khv. redaktsii «Dila»). [In:] *Ukrainskyi istoryk*, 1984, № 1–4 (81–84), s. 234.

¹⁸ M. Hrushevs'kii, *Avtobiografiya*, 1906, s. 204.

¹⁹ I. Krypiakevych, Spohady (Avtobiografiia). [In:] *Ukraina: kul'turna spadshchyna, natsionalna svidomist', derzhavnist'*, t. 8: Ivan Krypiakevych u rodynni tradytsii, nautsi, suspilstvi, 2001, s. 99.

²⁰ M. Chubatyi, *Dodatkovy spomyny pro Mykhaila Hrushevs'kogo z 1912–1914 rr.* [In:] *Ukrainskyi istoryk*, 1975, № 3–4, s. 77–79.

Саме на семінарах відбувалося формування науково-історичного світогляду молодих дослідників, опанування ними методики дослідження та інтерпретації джерел. Тут студенти Грушевського отримували ґрунтовний вишкіл, в результаті якого засвоювали методологічні орієнтири і вагомі знання з історіографії та спеціальних історичних дисциплін. Представники львівської школи одностайно засвідчували високий науковий рівень організації семінару. Так, той же Крип'якевич писав, що Грушевський «дуже інтересно вів семінар [...] На кожному засіданні читали роботи, було жваве обговорення, якому підсумки давав Грушевський; тут він виявляв свій досвід дослідника і величезну ерудицію»²¹. Загалом, джерелознавчий семінар Грушевського став важливою інституційною підвалиною львівської школи.

Успішних та наполегливих студентів, які відвідували семінар, Грушевський запрошував у вільний час до себе додому. У ті часи така форма занять, яку вчений називав *privatissima*, була доволі поширеною.²² Грушевський розглядав її як важливу частину своєї педагогічної праці. В «Автобіографії» вчений згадував: «[...] Вів я приватні наукові заняття поза університетом з студентами – своїми слухачами й сторонніми (роздавав книжки до рефератів і оцінок, потім відчитувано ті реферати, розбирано, а по справленню друковано, котрі ліпші)»²³. Вдома у Грушевського його учні мали можливість не тільки у неформальній атмосфері обговорити фахові питання, але й попрацювати у багатій бібліотеці професора. Присутній на таких приватних зібраннях ще один вихованець Грушевського – Мирон Кордуба, – писав, що на них «виголошувалися та обговорювалися реферати про найновіші наукові публікації, дрібніші комунікати, причинки та більш обширні праці, котрі Грушевський після виправлення поміщав до „Записок [НТШ]”»²⁴. Зазначимо, що *privatissima* були своєрідною символічною ініціацією – введенням початкуючих учених у ближче коло вже не тільки студентів, а саме учнів львівського професора. Про це дізнаємося з пізніших спогадів молодих людей, які вважали запрошення на приватні

²¹ I. Zabolotna, Spogady Ivana Krypiakievycha (1904–1911). [In:] *Ukrains'kyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk*, 2010, vyp. 15, s. 478.

²² J. Rutkowski, Wspomnienia o seminarium historycznym prof. Ludwika Finkla. [In:] Rutkowski, Jan (ed.): *Z zagadnień dydaktycznych wyższego szkolnictwa. Praca zbiorowa*, z. I, Poznań 1948, s. 83–84; J. Hulewicz, Seminarium Historyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1861–1918. [In:] Bobińska, Celina; Wyrozumski, Jerzy (eds.): *Spór o historyczną szkołę krakowską: w stulecie Katedry Historii Polski UJ, 1869–1969. Praca zbiorowa*. Kraków 1972, s. 47–69.

²³ M. Hrushevs'kiï, *Avtobiografiya*, 1906, s. 204.

²⁴ M. Korduba, Michał Hruszewski jako uczony. *Wspomnienia. Przegląd Historyczny*, 1935, t. XII, s. 404.

сходина до сімейного дому Грушевських промовистим свідченням причетності до свого вчителя та його наукової діяльності²⁵.

На приватних заняттях Грушевський власним прикладом навчав молодих істориків практиці археографічної роботи й інтерпретації джерел, розвиваючи у них стиль наукової роботи. Наслідування вчителя інтенсифікувало процес вироблення учнями досвіду наукової творчості. Згадуючи це навчання, Іван Крип'якевич зазначав: «В цьому заслуга Грушевського, що сам був незвичайно витривалим науковим працівником і в нас, молодих, умів вдихнути замилювання до дослідчої праці»²⁶.

Найвищим ступенем довіри Грушевського для молодих істориків було залучення їх до роботи в секціях, комісіях і виданнях Наукового товариства імені Шевченка (далі – НТШ), що було можливим завдяки багатолітньому головуванню Грушевського у цій нетитулованій українській Академії майже двадцять років. Вчений з педагогічною майстерністю спочатку давав прості завдання реферативного характеру, згодом ускладнюючи їх дослідницькою складовою. «Тим способом, – згадував він, – вправлялися охочійші слухачі до наукової роботи, переходячи від рефератів в бібліографічній відділі Записок Наукового Товариства ім. Шевченка до самостійних оцінок, від дрібних праць в *Miscellanea* до самостійних розвідок»²⁷. Грушевський тримав на контролі процес виконання учнями наукових завдань, допомагав, спрямовував науковий пошук. Як свідчить листування між учителем та учнями, учений у дружньому тоні давав поради, при потребі допомагав швидко усунути проблеми, що виникали.

Справжньою творчою лабораторією для вчених львівської школи Грушевського стали секції та комісії НТШ. Саме через критичне, нерідко багаторазове, обговорення на засіданнях Історично-філософської секції НТШ пройшли рукописи праць усіх без винятку представників львівської школи. При цьому зауважимо, що твори своїх учнів Грушевський часто реферував особисто або ж це за його дорученням робили інші представники школи. Успішності співпраці молоді та досвідченого наставника на засіданнях секцій і комісій НТШ сприяла вже неодноразово відзначена відкритість Грушевського, його демократичність і тактовність у спілкуванні з початкуючими дослідниками. Крип'якевич, наприклад, згадуючи участь у роботі Історично-філософської секції, де головували Іван Франко та Грушевський, писав: «Було дуже цінне, що обидва видатні учені нічим

²⁵ І. Крyп'якевич, Mykhailo Hrushevskyi. *Zhyttia i diialnist'*. [In:] Demydenko A. P. (ed.): *Velykyi Ukrainec': Materialy z zhyttya ta diyal'nosti M. S. Hrushevs'kogo*. Kyiv 1992, s. 460.

²⁶ І. Крyп'якевич, *Spohady (Avtobiohrafiia)*, s. 98.

²⁷ М. Hrushevs'kii, *Avtobiografiya*, 1906, s. 204.

не виявляли своєї переваги і терпляче слухали початківців, у всьому їм допомагали, виправляли їх роботи»²⁸.

Утім, найбільш вагомою для фахового становлення молодих істориків була Археографічна комісія НТШ (далі – АК НТШ). Практика археографічної роботи складала вагому частину наукового вишколу молодих дослідників, а наставник львівської школи істориків надавав особливого значення методиці роботи з документами. Це було характерно для тогочасного бачення пріоритетів наукової підготовки істориків. Крип'якевич та інші його колеги по школі згадували, що Грушевський «посилав нас до архівів копіювати акти і заохочував працювати над архівними матеріалами»²⁹. Саме найкращі вихованці львівської історичної школи займалися підготовкою титульного багатотомного видання АК НТШ – «Жерел до історії України-Руси».

Окрім діяльності в секціях та комісіях НТШ, у формуванні молодих українських дослідників важливу роль відіграла їхня участь у численних періодичних і серійних виданнях Товариства: «Записках НТШ», «Жерелах до історії України-Руси», «Пам'ятках українсько-руської мови і літератури», «Етнографічному вістнику», «Літературно-науковому вістнику» та ін. Наукові періодичні видання, як майданчики фахової комунікації, стали важливою складовою формування та функціонування наукової школи. Про це писали вже активні учасники історіографічного процесу початку ХХ ст. Так, з нагоди п'ятнадцятилітнього ювілею «Записок НТШ» представник львівської школи Іван Кревецький відзначив: «[...] Вони стали головним органом нової школи в новочасній українській історіографії...»³⁰

Таким чином, наукова школа Грушевського мала свою особливість, яка полягала у дворівневій структурі її становлення та функціонування: історичний семінар Львівського університету та Історично-філософічна секція НТШ. Це сприяло на першому рівні (у Львівському університеті) добору талановитої молоді та залучення її до наукової роботи, а на другому (у Історично-філософічній секції НТШ) – підготовці та вихованню молодих українських дослідників. Цю специфіку львівської школи досить влучно підмітив один з її найвидатніших представників – Крип'якевич, – який відзначив, що «головну вагу Михайло Грушевський прикладав до того, щоб до праці притягнути молодих адептів науки, що свіжо виходили з університету й мали відповідну методичну підготовку. Він заохочував до наукової праці своїх студентів, вихованців власного наукового семінару, при-

²⁸ I. Zabolotna, Spogady Ivana Krypiakevycha (1904–1911), s. 483.

²⁹ I. Krypiakevych, Spohady (Avtobiografia), s. 89.

³⁰ I. Krevec'kyi, Piatnadtsiat' lit istnovannia «Zapysok Naukovogo Tovarystva im. Shevchenka», 1892–1906. [In:] *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 1907, t. 40, s. 68.

вчав їх до легших робіт, особливо в рецензійному відділі Записок НТШ, публікував зібрані ними наукові причинки і матеріали і старався утримати їх у постійних зв'язках з Науковим товариством імені Шевченка»³¹.

Персональний склад школи

Визначення персонального складу львівської історичної школи є однією з найбільш складних схолярних проблем в історіографії. Ще за життя Грушевського, з нагоди ювілейних урочистих заходів, укладалися різні за кількістю списки учнів його львівської школи. У тогочасних переліках застосовувався методологічний підхід, який вплинув на подальші хибні спроби дослідників конструювати персональний склад львівської історичної школи. Він полягав в ототожненні тогочасними дослідниками студентів професора у Львівському університеті з представниками його наукової школи.

Відповідь на питання про персональний склад львівської школи Грушевського потребує чітких критеріїв. Перший з обраних нами критеріїв формалізований у системі взаємостосунків «вчитель – учень». Згідно з реконструйованою вище структурою школи, всі її представники були учнями Грушевського, відвідували його лекції та науковий семінар. Також слід брати до уваги обов'язковість роботи істориків-початківців у науковому семінарі, що було властиво більшості історичних шкіл того часу і вважається класичною формою вишколу істориків. Як свідчать студентські каталоги філософського факультету Львівського університету, а також каталоги охочих працювати на науковому семінарі Грушевського, пересічно протягом семестру «Історичні вправи» відвідувало близько 15 – 20 чоловік³². Ця цифра насправді була більшою, оскільки відомо про відвідування наукового семінару Грушевського особами, які формально не були пов'язані з Львівським університетом. Звісно, далеко не всі вони стали професійними істориками, чи хоч якось пов'язаними з науковою діяльністю.

Окрім цього, як ми вже згадували, окремих своїх студентів Грушевський навчав вдома на так званих *privatissima* – своєрідному продовженні наукового семінару, а також їх заміні для тих молодих дослідників, які навчалися не в університеті, а в інших вищих начальних закладах, бажаючи вивчати українську історію у Грушевського. У цій неформальній комунікації вчителя з учнями не було передбачено будь-якої фіксації кола її

³¹ І. Кривіакевич, *Istorychno-filosofichna sektsiia NTSh pid kerivnytstvom Mykhaïla Hrushevs'koho u 1894–1913 rokakh*. [In:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 1991, t. CCXXII, s. 395.

³² TsDIAK, fond 1235, op. 1, spr. 85, ark. 209–210.

учасників. Тому деякою мірою вони нам відомі, переважно, за спогадами (наприклад, Кордуби та Крип'якевича).

Натомість, завдячуючи протоколам Історично-філософичної секції НТШ, нам відомо про тих студентів вченого, яких він долучав до роботи у структурах і виданнях Товариства. Нагадаємо, що НТШ поруч із науковим семінаром Грушевського, було наступним інституційним щаблем львівської школи. Саме тих вихованців Грушевського, які працювали в його науковому семінарі, а згодом брали участь у роботі Історично-філософичної секції та комісіях НТШ, представляючи там свої наукові здобутки і згодом їх публікуючи на сторінках редактованих головою НТШ наукових періодичних видань, на нашу думку, можна вважати представниками львівської історичної школи.

Однак урахування лише формальних критеріїв при з'ясуванні кола учнів Грушевського, вочевидь, недостатньо. На тлі постійних наукознавчих дискусій довкола питання специфіки львівської історичної школи особливо значущість набуває шкільна саморефлексія учнів Грушевського. Приналежність до львівської школи передбачає, на нашу думку, наявність самоусвідомлення її представниками себе учнями українського вченого. Така схолярна саморефлексія з кількох причин була особливо показова стосовно львівських вихованців Грушевського.

По-перше, оскільки за статусом кафедра Грушевського була додатковою, то відвідані на «Історичних вправах» години не зараховували студенту до обов'язкових навчальних годин протягом тижня³³. По-друге, студенти Грушевського часто відвідували наукові семінари інших професорів. Під їх керівництвом майбутні українські історики також опрацьовували теми семінарійних досліджень, іноді їх публікували, але при цьому вважали себе учнями Грушевського та представниками його наукової школи. Цю схолярну саморефлексію учнів Грушевського можна простежити в їх листах до вченого через особливі форми звернення до свого вчителя, а також у взаємному листуванні представників школи.

Врешті, при вивченні школи Грушевського явище саморефлексії заслуговує на увагу ще й тому, що його учні неодноразово говорили про наявність певного кола однодумців автора «Історії України-Руси» та визнавали потужний вплив учителя на їх становлення як істориків-професіоналів, тим самим поклавши початок вивченню цього наукового співтовариства у схолярному річищі. Особливо часто молоді галицькі історики згадували

³³ A. Kawalec, *Seminaria historyczne na Uniwersytecie Lwowskim – podstawy prawne i organizacja (1852–1918)*. [In:] Zashkil'nyak, Leonid; Sierzhenga, Pavel (eds.): *Istoriya ta istoryky u L'vivs'komu universyteti: tradyciyi ta suchasnist' (do 75-littya stvorenniya istorychnogo fakul'tetu)*. L'viv 2015, s. 350.

про свою приналежність до львівської історичної школи в різнопланових текстах мемуарного характеру (історіографічних студіях, спогадах, ювілейних публікаціях, некрологах тощо).

Тож представниками львівської наукової школи Грушевського, на нашу думку, можна вважати тих його учнів, які брали участь у науковому семінарі вченого (і / або у його *privatissima*), опрацьовували запропоновану ним тему наукової роботи, результати якої апробували на «Історичних вправах», засіданнях секцій і комісій НТШ та публікували свої наукові праці на сторінках редактованих вченим періодичних видань («Записки НТШ», «Літературно-науковий вістник», «Україна» та ін.). Важливим також є визнання молодими дослідниками своєї приналежності до ближчого кола послідовників та співробітників Грушевського.

Таким чином, формальний компонент учнівства у поєднанні з само-рефлексією істориків з приводу своєї приналежності до школи Грушевського дають змогу намітити персональний ряд учнів історика. Український вчений залишив певну підказку до відповіді на питання хто з його львівських учнів підпадає під запропоновані вище критерії. Вчений уперше навіть неповний перелік своїх ближчих учнів у «Автобіографії», написаній до свого сорокаріччя: «[...] Ідучи в хронологічному порядку, були то: Омел. Терлецький, Д. Коренець, Мир. Кордуба, Стеф. Томашівський, Стеф. Рудницький, Ол. Целевич, Юр. Кміт, Зен. Кузеля, Ос. Чайківський, Вас. Герасимчук, Ол. Сушко, Фед. Голійчук, Ів. Джиджора, Ів. Кривецький, Ів. Крип'якевич та ін.»³⁴. Всі згадані дослідники відповідають запропонованим вище критеріям – пройшли професійний вишкіл на лекціях та науковому семінарі вченого, працювали над отриманими від нього науковими темами, обговорювали результати своєї праці на засіданнях історично-філософської секції НТШ, а згодом публікували свої наукові дослідження на сторінках видань НТШ.

У згаданому переліку вказаним вище критеріям не повною мірою відповідає Юрій Кміт, який навчався у Львівській духовній семінарії, а не в університеті. Втім, за спогадами Грушевського, Кміт відвідував його *privatissima*, отримав від вченого тему для наукової праці та презентував її виконання для інших львівських учнів професора. Згодом підготовлені розвідки дослідника-початківця Грушевський неодноразово реферував на засіданнях історично-філософської секції НТШ і після апробації вони публікувалися на сторінках «Записок НТШ». Наукове наставництво Грушевського стосовно Кміта підтверджують віднайдені в архіві автора «Історії України-Руси» рукописи ранніх текстів галицького дослідника з численним правками та рекомендаціями вченого щодо вдосконалення³⁵.

³⁴ М. Hrushevs'kii, *Avtobiografiya*, 1906, s. 204.

³⁵ TsDIAK, fond 1235, op. 1, spr. 246, ark. 1–12.

Окремо слід розглянути ситуацію також із Олександром Сушком. У даному випадку можна простежити рідкісне в історії української науки явище схолярної інтерференції, тобто одночасної приналежності одного дослідника до двох наукових традицій. Перші наукові пошуки Сушко здійснював під керівництвом Кирила Студинського. Про це свідчить як листування між вченими³⁶, так і листи самого українського літературознавця до голови НТШ. В них Студинський рекомендує надрукувати в «Записках НТШ» першу наукову розвідку тоді ще «18-літнього хлопця»³⁷. Студинський рекомендував Сушку міждисциплінарну наукову тему про життя та діяльність Гербеста. Подальше обговорення результатів її виконання відбувалося вже на науковому семінарі Грушевського. Молодий дослідник у передмові до своєї праці «Предтеча унії» дякував, за звичаєм, і Грушевському («на історичнім семінарі якого підготовлена ся праця»), і Студинському («якому завдячую у виборі отсеї моєї студії»)³⁸.

Окрім вказаних п'ятнадцяти учнів Грушевського визначеним критеріям відповідають ще сім дослідників. Імена більшості з них згадуються у дослідженнях, присвячених науково-організаційній діяльності Грушевського у львівський період. Згідно хронології навчання у Львівському університеті назвемо імена Богдана Барвінського, Богдана Бучинського, Миколи Стадника, Федора Срібного, Івана Шпитковського, Меланії Бордун та Миколи Залізняка.

Як зазначалося вище, схолярна саморефлексія учнів Грушевського та самого вченого є важливою ознакою школи. Доступні джерела вказують на усвідомлення представниками львівського наукового осередку власної приналежності до неформальної наукової спільноти. Грушевський часто з різних приводів згадував «моїх учеників», допомагати яким вважав своїм моральним обов'язком³⁹. Згадував вчений і про кількісні характеристики своєї львівської школи, пишучи в 1905 р. про «не менше десятка молодих людей відповідно вправлених в історичну й археографічну методу, а притім добре обізнаних з певними періодами історіографії історії України»⁴⁰.

Усвідомлення приналежності до наукового осередку, очолюваного вченим, було властиве і учням Грушевського. Початкуючі дослідни-

³⁶ Central State Historical Archives of Ukraine L'viv (= TsDIAL), Fond 362: Studyns'kyi Kyrylo – akademik, op. 1, spr. 394, 54 ark.

³⁷ TsDIAK, fond 1235, op. 1, spr. 778, ark. 115.

³⁸ O. Sushko, Predtecha unii. Krytychno-istorychna studiiia [In:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 1903, t. LIII, s. 4.

³⁹ Department of Manuscripts, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv (= DM VSNSLU, fond 61: Myron Korduba. 61, op. II, spr. 79, ark. 41 зв. – 42.

⁴⁰ M. Hrushevs'kiĭ, *Zapyska predlozhenia arkheohrafichnii komisii prof. Hrushevs'kym v spravi vydannia korpusu materialiv do istorii kozachchyny* [In:] *Khronika NTSh*, 1905, vyp. 24, s. 20.

ки, усвідомлюючи себе насамперед вихованцями львівського професора, лише згодом заговорили про сприйняття один одного як співучасників одного наукового осередку. Тут визначальною для функціонування школи стала постать учителя, яка поступово зміцнювала внутрішні зв'язки наукового співтовариства. Вже на початку ХХ ст. у листах до вчителя, а також у взаємному листуванні львівських учнів Грушевського простежується їхнє взаємне визнання приналежності до певного творчого осередку. Для прикладу згадаємо одного з найпомітніших представників львівської школи – Степана Томашівського, який у листах до Кордуби неодноразово писав: «[...] Ми, ученики [...] проф. Грушевського...»⁴¹.

Навіть більше – усвідомлення факту існування певного наукового колективу довкола Грушевського поступово складалося також у середовищі оглядачів тогочасної української наукової літератури. І якщо наприкінці ХІХ ст. найчастіше йшлося про «грумаду учеників Грушевського», то вже на початку ХХ ст. з'являється дедалі більше вказівок про його школу. Прикметно, що ініціаторами тут стали самі учні Грушевського, які вперше заговорили про існування української історичної школи у Львові. Так, вже згадуваний Кривецький ще на початку ХХ ст., осмислюючи результати педагогічної праці вчителя писав, що його науковий семінар «став незабаром формальною історичною школою, в якій виховався й виховується цілий ряд молодих людей, що своїми науковими працями заінавгурували в історії української історіографії новий період, т. зв. історичну школу проф. Грушевського»⁴².

Таким чином, відповідно до обґрунтованих критеріїв, до львівської школи, на наше переконання, належало двадцять два учні Грушевського. Зважаючи на короткотривале функціонування школи (менше двадцяти років) і несприятливі обставини для розвитку української науки за відсутності власної держави та переслідування української культури в Російській імперії та, водночас, на вагомість внеску учнів Грушевського у модернізацію української історичної науки, львівську школу можна впевнено назвати помітним схолярним явищем у слов'янському світі.

Висновки

У підсумку відзначимо, що опрацьовані джерела та література дають нам підставу охарактеризувати українознавчий галицький осередок Грушевського як універсальну школу лідерського типу. Інтелектуальне та

⁴¹ DM VSNSLU, fond 61: Myron Korduba. 61, op. II, spr. 234, ark. 5.

⁴² I. Krevc'kyi, Piatnadtsiat' lit istnovannia «Zapysok Naukovogo Tovarystva im. Shevchenka», 1892–1906, s. 67–68.

інституційне лідерство видатного вченого беззастережно визнавали його учні. У свою чергу, такий універсалізм можна пояснити поєднанням навчальних завдань школи з творенням модерної української історичної ідеології. Її теоретичну основу створив та постійно удосконалював засновник школи, а всі її вихованці заповнювали сконструйований учителем концептуальний каркас своїми історичними реконструкціями. Цей процес призвів до поступового набуття школою ознак нового історіографічного напрямку, що фактично завершилося у повоєнний час постановням «державницького напрямку», представленого учнями Грушевського. Таке сполучення в одному схоларному феномені класичних характеристик «дидактичної» й «історіософської» шкіл було унікальним для української наукової культури. Тож зрозумілим стає той факт, що витворені львівською історичною школою дослідницькі традиції багато в чому визначили шляхи розвитку української гуманітаристики у ХХ ст.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Central State Historical Archives of Ukraine L'viv (= TsDIAL), Fond 362: Studyns'kyi Kyrylo – akademik.
- Central State Historical Archives of Ukraine Kyiv (= TsDIAK), Fond 1235: Hrushevs'ki – istoriky ta filology.
- Department of Manuscripts and Textual Studies, Shevchenko Institute of Literature (= DMTS SIL), Fond 135: O. H. Barvins'kyi.
- Department of Manuscripts, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv (= DM VSNSLU), Fond 61: Myron Korduba.
- Lviv Region State Archive (= LRSA), Fond 26: Lvivs'kyi korolivs'kyi universytet imeni Franca I.

Źródła publikowane

- Barvins'kyi O., Zasnovannye katedry istoriyi Ukrayiny v L'vivs'komu universyteti. [In:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 1925, t. CXLI–CXLIII, s. 1–18.
- Chubatyi M., Dodatkovy spomyny pro Mykhaïla Hrushevs'kogo z 1912–1914 rr. [In:] *Ukrainskyi istoryk*, 1975, № 3–4, s. 77–80.
- Hrushevs'kii M., Vstupnyi vyklad z davnoi istorii Rusy, vyholoshenyi u L'vivs'kim universyteti 30 veresnia 1894 r. [In:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 1894, t. IV, s. 140–150.
- Hrushevs'kii M., Lysty z nad Poltvy. Lyst tretii. [In:] *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 1899, t. 8, s. 84–116.
- Hrushevs'kii M., Zapyska predlozheni arkhеоhrafichnii komisii prof. Hrushevs'kym v spravi vydannia korpusu materialiv do istorii kozachchyny. [In:] *Khronika NTSh*, 1905, vyp. 24, s. 19–20.
- Hrushevs'kii M., Yak mene sprowadzheno do L'vova (Lyst do khv. redaktsii «Dila»). [In:] *Ukrainskyi istoryk*, 1984, № 1–4 (81–84), s. 230–235.

- Hrushevs`kii M., Avtobiografiya, 1906. [In:] Demydenko A. P. (ed.): *Velykyi Ukrayinec` : Materialy z zhyttya ta diyal`nosti M. S. Hrushevs`kogo*. Kyiv 1992, s. 197–213.
- Hulewicz J., Seminarium Historyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1861–1918. [In:] Bobińska, Celina; Wyrozumski J. (eds.): *Spór o historyczną szkołę krakowską: w stulecie Katedry Historii Polski UJ, 1869–1969. Praca zbiorowa*. Kraków 1972, s. 47–69.
- Korduba M., Michał Hruszewskij jako uczony. Wspomnienia. *Przegląd Historyczny*, 1935, t. XII, s. 389–406.
- Korduba M., Pryżid prof. Hrushevs`koho do L`vova (osobysti spomyny). [In:] *Visnyk SVU*, 1916, vyp. 127, s. 795–796.
- Krevec`kyi I., Piatnadtsiat` lit istnovannia «Zapysok Naukovogo Tovarystva im. Shevchenka», 1892–1906. [In:] *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 1907, t. 40, s. 64–79.
- Krypiakevych I., Istorychno-filosofichna sektsiia NTSh pid kerivnytstvom Mykhaïla Hrushevs`koho u 1894–1913 rokakh. [In:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 1991, t. CCXXII, s. 392–411.
- Krypiakevych I., Mykhaïlo Hrushevskiy. Zhyttia i diialnist`. [In:] Demydenko A. P. (ed.): *Velykyi Ukrayinec` : Materialy z zhyttya ta diyal`nosti M. S. Hrushevs`kogo*. Kyiv 1992, s. 448–463.
- Krypiakevych I., Spohady (Avtobiografiia). [In:] *Ukraïna: kul`turna spadshchyna, natsionalna svidomist`, derzhavnist`, t. 8: Ivan Krypiakevych u rodynniï tradytsii, nautsi, suspilstvi*, 2001, s. 75–140.

Opracowania i artykuły

- Kawalec A., Seminarium historyczne na Uniwersytecie Lwowskim – podstawy prawne i organizacja (1852–1918). [In:] Zashkil`nyak, Leonid; Sierzhenga, Pavel (eds.): *Istoriya ta istoryki u L`vivs`komu universyteti: tradytsiï ta suchasnist` (do 75-littyi stvorennia istorychnogo fakul`tetu)*. L`viv 2015, s. 342–353.
- Maternicki J., Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w. [In:] Maternicki, Jerzy; Zaskilniak, Leonid (eds.): *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* 2005, t. III, s. 23–45.
- Popova T. N., *Istoryohrafiya v lytsakh, problemakh, dystsyplynakh: Iz istoryy Novorossyiskoho unyversyteta*. Odessa 2007.
- Rutkowski J., Wspomnienia o seminarium historycznym prof. Ludwika Finkla. [In:] Rutkowski, Jan (ed.): *Z zagadnień dydaktycznych wyższego szkolnictwa. Praca zbiorowa*, z. I, Poznań 1948, s. 83–84.
- Sushko O., Predtecha unii. Krytychno-istorychna studiia [In:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 1903, t. LIII, s. 1–71.
- Telvak V., *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaïla Hrushevs`koho (kinets` XIX – pochatok XX stolittia)*. Niu-York – Drohobych 2002.
- Telvak V., Metodolohichni problemy suchasnoho hrushevs`koznavstva. [In:] Polasik-Wrzosek, Karolina; Wrzosek, Wojciech; Zaskilniak, Leonid (eds.): *Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii*. Poznań 2010, s. 53–62.
- Telvak V., Pedych V., *Lvivs`ka istorychna shkola Mykhaïla Hrushevs`koho*. Lviv 2016.
- Voznyak M., Ol. Konys`kyi i pershi tomy «Zapysok» (Z dodatkom yogo lystiv do Mytr. Dykareva). [In:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 1929, t. CL, s. 339–389.
- Vynar L., Istorychna shkola Mychaïla Hrushevs`kogo ta ii znachennya. [In:] *Mychaïlo Hrushevs`kyi istoryk i budivnychyï nacyi: Statti i materialy*. Kyiv 1995, s. 61–82.
- Zabolotna I., Spogady Ivana Krypiakevycha (1904–1911). [In:] *Ukrains`kyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, 2010, vyp. 15, s. 476–496.

**Mikhail Hrushevsky's historical school in Lviv:
origins, structure, representatives**

Summary

The article discusses the establishment, functioning and structure of M. Hrushevsky's historical school in Lviv. A special feature of the school is its two-tier functioning structure: the historical seminary of Lviv University and the Historical and Philosophical Section of the National Academy of Sciences. The school employed 20 young historians, including one woman. It combined didactics and scientific research. It was fundamental to the development of Ukrainian historiography, both in terms of its effectiveness and its far-reaching effects over time, and its emergence marked the entrance of Ukrainian science to a new level of professionalisation.

Keywords: M. Hrushevsky, Lviv historical school, Lviv University, T. Shevchenko Scientific Society